

VU Research Portal

Fataal vitaal: De criminologie van een vloeibare samenleving

Boutellier, J.C.J.

published in

Justitiële Verkenningen

2006

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Boutellier, J. C. J. (2006). Fataal vitaal: De criminologie van een vloeibare samenleving. *Justitiële Verkenningen*, 32(5), 27-44.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Fataal vitaal

De criminologie van een vloeibare samenleving

*J.C.J. Boutellier**

Criminaliteit kan niet goed worden begrepen zonder de culturele omgeving waarbinnen zij plaatsvindt. Deze veranderde in de afgelopen dertig tot veertig jaar onder invloed van in ieder geval twee processen: globalisering en individualisering. De hedendaagse cultuur verschilt drastisch van de door ideologie getekende twintigste eeuw (tot circa 1970). Dit heeft consequenties voor de levensstijl, waarin normoverschrijdingen niet zozeer deviant als wel 'ongecontroleerd' zijn. De *kick* is een psychologisch verschijnsel dat past bij de sociologische trekken van de 21ste eeuw. Dit artikel verkent het *protocriminele* karakter van de hedendaagse cultuur, dat wil zeggen een cultuur die mensen 'ontvankelijk' maakt voor normoverschrijdende impulsen en voor een obsessieve angst daarvoor. Het artikel plaatst om te beginnen 'de criminologie van de cultuur' ten opzichte van andere criminologieën. Vervolgens sta ik stil bij de ervaring daarvan. Meer in het bijzonder ga ik in op het carnavaleske karakter van veel van de hedendaagse criminaliteit. Om dit te kunnen plaatsen behandel ik uitgebreid het recente werk van Zygmunt Bauman, die de huidige samenleving beschrijft in termen van vloeibaarheid ('liquid modernity'). Aan zijn werk ontleen ik drie kenmerken op grond waarvan gesproken kan worden van een cultuur, die ruim baan geeft voor het ervaren van de *kick*.

Criminologieën

Criminologie is er in verschillende soorten en maten. Er zijn criminologieën van de psyche, van de geschiedenis, van het lichaam, van de individuele ontwikkeling, van de maatschappelijke condities,

* Prof. dr. Hans Boutellier is algemeen directeur van het Verwey-Jonker Instituut te Utrecht alsmede houder van de Frans Denkers-leerstoel Veiligheid & burgerschap aan de faculteit Sociale wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam.

van de armoede en van de welvaart, en zo kan ik nog wel even door-
gaan. Dat heeft vanzelfsprekend te maken met het *multi-faceted*
karakter van haar studieobject; er zijn vele soorten normoverschrij-
ding, talloze oorzaken en de reacties erop zijn minstens zo divers.
Er is wel sprake van dominante stromingen. David Garland spreekt
in *Culture of control* (2001) op goede gronden zelfs van een paradi-
gmatische verschuiving. Tot in de jaren zeventig had de criminologie
in het teken gestaan van 'de deprivatie'. Criminaliteit werd vooral
gezien als het resultaat van een tekort – in opvoeding, materiële
omstandigheden of in psychologisch opzicht. Deze criminologie
vormde een voedingsbodem voor het zogenoemde 'straf/welzijns-
denken' van driekwart van de twintigste eeuw (Garland, 2001, hfst.
1). De crimineel was weliswaar fout geweest, maar had daar bij
wijze van spreken goede redenen voor.

Deze benadering werd afgelost door een criminologie van 'de
controle', waarin de nadruk ligt op het beheersbaar maken van
als 'normaal' beschouwde gedragingen.¹ Criminaliteit is dan het
resultaat van alledaagse keuzes, die maar beter onder controle
gebracht kunnen worden. Deze criminologie denkt over het
algemeen in termen van factoren die het gedrag beïnvloeden en
interventies die daartegen kunnen worden ingezet.² De oorzaken
van criminaliteit brengt men bijvoorbeeld onder in een model van
beschermende en risicofactoren. Cumulatie van risicofactoren doet
de kans op normoverschrijding toenemen. In hoeverre sprake is van
een welbewuste keuze laat men dan verder in het midden. Het is een
listige manier om het eindeloze debat over de oorzaak van crimineel
gedrag te omzeilen. Ik zou vanuit het oogpunt van beleid zelfs wil-
len spreken van een doorbraak.

Een sociale strategie als *Communities that care* (Hawkins, 1999)
vormt een succesvolle combinatie van selectieve interventies op
basis van wat ik zou willen noemen de *governance of control*. Het
is een zinvolle benadering omdat zij in een complexe omgeving
zicht biedt op geïntegreerd beleid en op doelgerichte preventie

1 Denk aan de routine-activity approach van Felson & Cohen uit 1980, of de rationele
keuzetheorie van de Gary Becker uit 1976.

2 Het boek *Causes of Delinquence* van Hirschi (1969) kan worden beschouwd als het
basisboek van de benadering. Hij vertrekt vanuit de vraagstelling waarom criminaliteit
eigenlijk uitzonderlijk is: wat maakt mensen wetsconform. Hij onderscheidt vier facto-
ren: attachment aan andere personen, commitment aan de samenleving, involvement
bij maatschappelijke activiteiten en belief in de conventionele orde.

van normoverschrijding. Vanuit een instrumentele optiek vormt deze benadering naar mijn idee een van de grootste successen van de criminologie. Maar met de aanpak via factoren en interventies verdwijnt wel iets belangrijks uit het zicht, namelijk *de betekenis van criminaliteit*. Het begrip betekenis verwijst naar een andere wetenschappelijke benadering waarin de ervaring en de waardering van gedrag centraal staan.

Dit perspectief heeft altijd naast, of beter achter de eerdere benaderingen gestaan. Daarin gaat het niet om het tweeluik oorzaak en interventie, maar om dat van betekenis en waardering. De controlebenadering verwijst naar sociale technologie, het betekenis-perspectief naar cultuur en identiteit. De eerste benadering is direct relevant voor beleid, de tweede is dat slechts indirect. Deze 'culturele criminologie' biedt vooral grondstof voor de interpretatie, de praktijkhouding en de mentaliteit rond misdaad en straf, oftewel het *crime complex* (een begrip van Garland, 2001, p. 163).³ In dit artikel concentreer ik me op deze tweede benadering onder de noemer 'criminologie van een protocriminele cultuur'. Het huidige criminaliteitsprobleem en de aanpak daarvan heeft een specifieke achtergrond, waar ik me, los van de instrumentele functie, in wil verdiepen.

Het tweede leven

De wetenschappelijke belangstelling voor de samenhang tussen crimineel gedrag en de culturele omgeving gaat terug tot de jaren dertig. Men raakte geïnteresseerd in de specifieke subculturen waarbinnen criminaliteit kon ontstaan.⁴ Bekende voorbeelden zijn de bestudering van de maffia of van jeugdbendes. Een belangrijke rol in deze benadering speelde de Chicago-school, meer in het bijzonder via het pionierswerk van Shaw en McKay (1932, 1942). De lokalisering van criminaliteit in bepaalde wijken leidde tot het inzicht dat crimineel gedrag cultureel wordt 'overgedragen'. Deze Amerikaanse criminologie raakte zodoende 'geïnspireerd' door het straatleven, waarbij normoverschrijdingen werden begrepen vanuit

³ En zou als zodanig in politieke zin invloedrijker kunnen zijn dan de sociaal-technologische criminologie.

⁴ Wellicht omdat in die jaren moderne, grootstedelijke subculturen opkwamen, zie in dit verband Hayward, 2004.

de collectieve beleving ervan. Deze benadering heeft zich – als een van de criminologieën – gedurende de gehele twintigste eeuw doorgezet.⁵ Zij is recentelijk nieuw leven ingeblazen onder de naam *cultural criminology*.

In een van de eerste programmatische boeken op dit terrein onderscheiden Ferrell en Sanders (1995) drie relaties tussen (sub)cultuur en criminaliteit. In de eerste plaats is er een samenhang tussen bepaalde criminele identiteiten en gebeurtenissen en een daarbij behorende culturele stijl. Neem bijvoorbeeld sommige vormen van rapmuziek, waarin met name (seksueel) geweld wordt verheerlijkt (Van Gemert, 2005). In de tweede plaats komt ook het omgekeerde voor, waarbij met name bepaalde muziek wordt toegeëigend door bepaalde criminele groepen. Zo worden bepaalde bands – soms tegen wil en dank – gewaardeerd door neonazi's of skinheads (bijvoorbeeld Brown, 2004). Crimineel en daarmee samenhangend gedrag is in beide vormen een kwestie van stijl: 'Much of this cultural meaning, action, identity and status is organized around style – that is, the shared aesthetic of the subculture's members' (Ferrell en Sanders, 1995, p. 5).

In de derde plaats onderscheiden Ferrell en Sanders het proces van betekenisverlening van bepaalde subculturele uitingen (p. 11). Daarbij gaat het om het idee dat criminaliteit vooral via de media een identiteit krijgen toegemeten. Hier wordt dan al gauw het woord 'constructie' of 'criminalisering' gebruikt, dat teruggaat naar de etiketteringstheorieën in de criminologie.⁶ De crimineel wordt dan gezien als een creatie van de media of 'those in power'. Voorbeelden daarvan zijn studies naar de representatie van de 'serial killer' (bijvoorbeeld Egger, 2001) of van de drugscene in de media. Eenzelfde benadering is overigens van toepassing op de strijd tegen criminaliteit, zoals de politiecultuur. Meer in het bijzonder spelen de media een grote rol in de representatie van *crimefighting* en de waardering daarvan door het publiek (bijvoorbeeld Peter R. de Vries).

Voor dit moment gaat het om de constatering dat criminologie in de beschreven benadering past binnen het onderzoeksdomein van de *cultural studies*. De verhouding tussen criminaliteit en cultuur verschijnt hier als een 'coproductie': het een valt eigenlijk – al dan

5 Als voorbeelden van deze doorlopende criminologie noem ik Cohen (1955), Cloward & Ohlin (1960), Katz (1988).

6 En die de aanpak van criminaliteit over het algemeen weinig goed hebben gedaan.

niet gemedieerd door de media – niet goed te begrijpen zonder het ander. Crimineel gedrag vormt zo gezien onderdeel van de collectieve esthetiek van de desbetreffende (sub)cultuur. Een voor het onderwerp van dit artikel – de betekenis van criminaliteit in de huidige cultuur – verdergaande benadering komt van Mike Presdee. Zijn boek *Cultural criminology and the carnival of crime* (2000) start vanuit de constatering dat de huidige cultuur zo verzadigd is van criminaliteit en geweld dat het soms wel lijkt of er niets anders is (p. 3). Hij constateert – in lijn met Bauman – dat ‘excitement, even ecstasy (the abandonment of reason and rationale)’, het doel van de criminele *performance* is (Presdee, 2000, p. 7). Hem gaat het om het idee dat criminaliteit en geweld ‘enjoyable’ kunnen zijn, en in de huidige samenleving begrepen kunnen worden als ‘a valueable consumer entertainment commodity’ ... ‘we need a criminology that can comment on how culture kills’ (p. 11). Helaas toont ook Presdee zich behept met het virus van het constructivisme (bijvoorbeeld: ‘the act of taking a life does not become ‘murder’ until defined as such through the discourses of the powerful’, p. 16). Ondanks dergelijk plat relativisme zijn er in zijn boek voldoende aanknopingspunten te vinden voor een beter begrip van de hedendaagse criminaliteit. Meer in het bijzonder geldt dit voor zijn analyse van het carnavaleske karakter van veel van de hedendaagse criminaliteit. Carnaval is van alle tijden, en wordt over het algemeen begrepen als een tijdelijke omkering van de sociale orde. Het biedt een verstoorde reflectie op de bestaande structuur. Maar in de huidige cultuur is volgens Presdee sprake van een soort carnavaleske transgressie, waar het gaat om de omgang met waarheid, autoriteit en consumptie (p. 44). Carnaval is overal en nergens: in satires, romans en films, maar ook in lichaamsveranderingen, SM, dance parties, drugsgebruik, gang rituelen en extreme sporten (p. 47). Presdee introduceert in dit verband het begrip ‘second life’ dat hij ontleent aan het werk van de literatuurwetenschapper Mikhail Bakhtin.⁷ Met dit begrip duidt Bakhtin op ‘that part of life that is inaccessible and untouchable to the ‘official’ world of the scientific rationality of modernity and its politics, parties and politicians. It is the realm of resentment and irrationality *par excellence* and also the realm of much crime’ (Presdee, 2000, p. 8). Presdee is van mening dat dit tweede leven van mensen onkenbaar is voor de mensen met macht;

7 In: Rabalais and His World, Bloomington: Indiana University Press, 1984.

deze kunnen dit slechts begrijpen in termen van immoreel, obscene en onbeschaafd sociaal gedrag. Dit lijkt mij een slecht begrepen interpretatie van een domein dat sinds Freud als algemeen menselijk kan worden beschouwd: dat van de lust, de fantasie en het taboe. Een kenmerk van de beschreven carnavalske uitingen is naar mijn mening nu juist dat deze in onze cultuur zijn 'vrijgegeven'. Niet permanent en niet overal, maar wel in de openingen die het 'normale', primaire leven biedt. Het tweede leven heeft een zekere status gekregen in de amusementswereld, de mediawereld, het internet en het uitgaansleven.

Presdee vraagt terecht aandacht voor de kenmerken van een cultuur die de deuren wagenwijd openzet voor individuele emoties, primaire lustbeleving en normoverschrijding. 'Learning must be fun, poverty must be fun, housework must be fun and as in *Clockwork orange* ... violence, crime and disorder must be fun (2000, p. 63). De 'consumptie van criminaliteit' verschijnt hier als de genadevolle toestand van onverantwoordelijkheid. In de literatuur en in het publieke debat komen we deze hedendaagse mentaliteit tegen als narcisme, egoïsme, hedonisme, consumentisme, verloedering en onbeschaafdheid. Ik geef de voorkeur aan het begrip vitalisme (Boutellier, 2002). Daarmee wordt een directe relatie gelegd met de lichamelijke beleving en blijft het potentiële elan van een liberale cultuur overeind. Het voorkomt het voor de hand liggende cultuurpessimisme dat momenteel de boventoon voert (bijvoorbeeld Dalrymple, 2001, 2005; Verbrugge, 2004).

Vloeibare identiteiten

Het begrip 'tweede leven' biedt de mogelijkheid om meer inzicht te krijgen in het vitalisme van de hedendaagse cultuur. Presdee beschouwt het verlangen naar extreme vormen van populair en persoonlijk plezier als een oppositioneel effect van een toenemende rationalisering. Een verdere rationalisering van het publieke leven zou volgens hem tot nog meer criminaliteit leiden (hfst. 9). Langs deze lijn blijft de culturele worteling van normoverschrijding naar mijn mening echter steken in een tegenstelling tussen rationaliteit en irrationaliteit. De carnavaleske criminaliteit is dan een reactie, een vorm van verzet – alsof men eigenlijk anders zou willen. Presdee's vraag hoe het komt dat misdaad en geweld 'enjoyable'

kunnen zijn, blijft in feite onbantwoord. Om die reden neem ik – met het begrip *second life* onder de arm – mijn toevlucht tot het werk van Zygmunt Bauman, de Pools-Britse socioloog, wiens publicaties na zijn emeritaat snel in aantal toenamen.⁸

Bauman schreef in korte tijd drie boeken rond één woord: *Liquid modernity* (2000), *Liquid life* (2003) en *Liquid love* (2005). In deze boeken geeft hij zijn gedachtengoed een nieuwe wending. “‘Liquid modern’ is a society in which the conditions under which its members act change faster than it takes the ways of acting to consolidate into habits and routines’. En de levens in zo’n samenleving tenderen naar een vloeibare levensstijl, die ‘cannot keep its shape or stay on course for long’ (Bauman, 2005, p. 1). We zijn gedoemd tot een leven zonder rust of regelmaat, omdat wat vandaag nieuw is, morgen alweer achterhaald blijkt te zijn. Bauman gebruikt het woord vloeibaar in contrast met het begrip solide.⁹ Het begrip *liquid* beschrijft een toestand die radicaal verschilt van het solide moderniteitsdenken. Het is een metafoor voor een nieuwe fase in de geschiedenis.

Om deze nieuwe fase te kenschetsen moet men een beroep doen op zware begrippen als individualisering, globalisering en technologisering. Zij staan voor historische ontwikkelingen die een grote impact hebben op de wijze waarop westerse samenlevingen en hun inwoners vorm geven aan hun leven.¹⁰ De periode van solide moderniteit – na de Verlichting – kenmerkte zich door patronen, codes en regels waaraan men zich al dan niet kon conformeren, maar die hoe dan ook een stabiel oriëntatiepunt vormden. Dergelijke vaste oriëntatiepunten ‘are nowadays in increasingly short supply’ (Bauman, 2000, p. 7). Het weven van patronen is thans in belangrijke mate een zaak van individuen zelf geworden. De sociale context is minder gestructureerd, minder hiërarchisch en minder vanzelfsprekend. Deze nieuwe toestand heeft verstekkende gevolgen voor een aantal trekken van modern samenleven: de relatie tussen tijd en ruimte, de plaats van arbeid, de emancipatie van burgers en de rol van de

8 Zie voor een behandeling van eerder werk zie bijvoorbeeld Munters (1998) en Boutellier (2002, hfst. 1).

9 Bauman (2000, p. 2) verwijst hier naar het Communistisch manifest van Engels en Marx, die schrijven over ‘melting the solids ...’ opdat nieuwe solide vormen kunnen ontstaan (solid is in het Engels ook een zelfstandig naamwoord).

10 Paul Schnabel vat deze ontwikkelingen treffend samen met vijf i-woorden: internationalisering, individualisering, informatisering, informalisering en intensivering (voor een behandeling, zie Boutellier, 2005).

gemeenschap. In tegenstelling tot de solide moderne samenleving is niet de plaats, maar de tijd de beslissende factor: 'Time has become, first and foremost, the weapon in the conquest of space' (2000, p. 9). Zo ook veranderde de verhouding tussen kapitaal en arbeid; beide maakten zich los van specifieke plaatsen en levenslange verplichtingen. En waar de emancipatie van de burger centraal stond, is in een vloeibare samenleving het individu de bepalende eenheid (2000, p. 30). 'To put it in a nutshell, "individualisation" consists of transforming human "identity" from a "given" into a "task" and charging the actors with the responsibility for performing the task and for the consequences ... of their performance' (2000, p. 31-32).

We zijn volgens Bauman aldus getuige van 'an unprecedented freedom of experimenting ... and coping with their consequences'. Niet omdat we het leuk vinden, en niet omdat 'those in power' dat zouden willen, maar omdat we niet anders kunnen onder vloeibare condities: 'individualisation is here to stay' (2000, p. 37). De radicale individualisering leidt tot een andere beleving van de publieke sfeer. Deze vormt voor het individu een reusachtig scherm waarop het individu zijn persoonlijke beleving projecteert (2000, p. 39). De publieke ruimte wordt in toenemende mate bezet door private motieven. Dit geldt bijvoorbeeld voor de politiek waarin het individuele motief domineert boven het politieke. Maar het geldt ook voor de publieke ruimte, waarin de individuele beleving centraal staat (Bauman geeft het voorbeeld van belgedrag met mobiele telefoons). Het is een eerste reden om te spreken van een protocriminele cultuur. De huidige samenleving verkiest in zijn culturele verschijningsvormen het individu boven de burger. Er groeit volgens Bauman een kloof tussen het individu *de jure* (de staatsburger) en het individu *de facto* (de levende burger). De empirische individualiteit is als het ware uit de jas van het juridische burgerschap gegroeid.¹¹ Individuele motieven, behoeften en verlangens krijgen alle ruimte en je hoeft steeds minder brutaal te zijn om die te nemen ook. Het begrip 'het tweede leven', dat we als heuristiek ontleen aan Presdee, is hier zonder meer van toepassing. Een vloeibare samenleving geeft ruimte aan uitingen en verlangens, die buiten de traditionele

¹¹ Tegen deze achtergrond is sprake van een totaal andere beleving van privacy. Het private is publiek geworden, zowel in de controlesfeer (camera's, preventief fouilleren e.d.) als in de persoonlijke beleving (intieme telefoontjes in een volle treincoupé; seks voor de Büch en dergelijke). Dit verklaart waarom de bescherming van privacy een enigszins onmodieuze vorm van engagement is geworden.

normconformiteit vallen. Deze kunnen creatieve vormen aannemen, maar ook gewelddadige, wrede of anti-sociale vormen die op zichzelf het gemeenschapsgevoel weer verder ondermijnen.

Explosieve gemeenschappen

Bauman schetst in zijn *liquid*-boeken een wereld op zijn kop, waarin de verhoudingen tussen publiek en privaat, ruimte en tijd, kapitaal en arbeid, burger en individu flink door elkaar gehusseld zijn. Meer in het bijzonder staat hij stil bij de plaats van de gemeenschap. De solide moderniteit was een tijdperk van wederzijdse betrokkenheid, terwijl de vloeibare samenleving eerder leidt tot onthechting, ontwijking, vluchtgedrag en een hopeloze jacht op identiteit (2000, p. 120). Eenheid of gemeenschap zijn in zo'n wereld niet vanzelfsprekend, maar moeten gecreëerd worden, en dat gebeurt dan vooral als een daad van zelfbescherming. Deze zelfgecreëerde gemeenschappen zijn veelal gekoppeld aan vormen van geweld; Bauman spreekt hier van explosieve gemeenschappen 'which need violence to be born and need violence to go on living' (p. 193-194). Bauman ontleent aan René Girard het inzicht dat gemeenschappen slachtoffers nodig hebben – *outsiders*, die dienst moeten doen om de grenzen te markeren (en dus niet te ver verwijderd moeten zijn van de gemeenschap) (p. 194). Dergelijke explosieve gemeenschappen passen bij een vloeibare samenleving en hebben vaak een tijdelijk en volatiel karakter.¹² Zij hoeven niet per se dramatische gewelddadige vormen aan te nemen, maar hebben wel een uitgesproken beschermende functie. Bauman gebruikt hier afwisselend woorden als 'carnival communities' en 'cloakroom communities' – zij imiteren 'echte' gemeenschappen die veelomvattend en duurzaam zijn. Deze tijdelijke gemeenschapsvormen zijn vaak niet een oplossing voor de kloof tussen 'de jure' en 'de facto' individualiteit, maar de symptomen en soms zelfs oorzaken van de sociale wanorde die eigen is aan de vloeibare samenleving.

De quasigemeenschappen van de vloeibare samenleving bieden onderdak aan individuen, die meer dan ooit snakken naar zekerheid

¹² We herkennen hier fundamentalistische moslimgroepen en (vooral in de VS) christelijke groeperingen.

en identiteit. Maar zij bieden slechts tijdelijke opluchting. Vandaar dat Bauman als centrale emotionele toestand in een vloeibare samenleving spreekt van *Unsicherheit*, een begrip waarin hij een samensmelting ziet van de Engelse woorden insecurity, uncertainty en unsafety.¹³ 'When *Unsicherheit* becomes permanent ... being-in-the-world feels less like a law-bound and law-abiding, logical, consistent and cumulative chain of actions, and more like a game in which the world "out there" is one of the players and behaves like all players do, keeps its cards close to the chest' (2000, p. 137). Het individuele lichaam en de gemeenschap zijn de laatste verdedigingsposten op het steeds heviger slagveld waarop de strijd om bescherming, zekerheid en veiligheid zich voordoet (2000, p. 184). Indien mogelijk bewapenen (of verzekeren) we ons tegen risico's (2000, p. 68-69). 'Personal safety has become a major, perhaps the major selling point in all sorts of marketing strategies ... "Law and order" ... has become a major, perhaps the major selling point in political manifestos and electoral campaigns' (2003, p. 70). Steden zijn veranderd van een schuilplaats in de belangrijkste bron van gevaar (2000, p. 73). Het verband tussen beschaving en barbarij is omgekeerd; het gevaar is verschoven naar het hart van de stad en creëert 'safety addicted citizens ... gated communities'. Ook kantoren zijn onneembare vestingen geworden (2003, p. 74), die van binnen zijn verbonden met de global cyberspace. Maar waar de angst voor onveiligheid domineert, verdwijnt spontaniteit, flexibiliteit, de vaardigheid om te verrassen en de kans op avontuur (2005, p. 76). Het huidige communitaristische verlangen is zo beschouwd een rationele (maar illusoire) reactie op de crisis van de publieke sfeer (2000, p. 108). Dat verklaart het opkomende nationalisme, het neoconservatisme en het ontstaan van beschermde gemeenschappen (in extremo *gated communities*).¹⁴ De vloeibare samenleving prefereert het individu boven de burger, en waar de gemeenschap wordt gezocht neemt zij al gauw gemankeerde vormen aan: tijdelijk, fundamentalistisch, explosief, 'gated'.¹⁵ Stuk voor stuk verschij-

13 Naar mijn mening komt eenzelfde status in het Nederlands toe aan het begrip veiligheid, dat ik eerder heb getypeerd als een semantisch sleepnet (2005).

14 Zie voor een uitwerking van 'beschermde gemeenschappen' als toekomstbeeld Boutellier & Nieborg, 2005.

15 Bauman geeft hier wel een heel zwartgallig beeld van de mogelijkheden van gemeenschapsvorming. Zie in dit verband het begrip 'lichte gemeenschappen' dat werd geïntroduceerd door Duyvendak en Hurenkamp (2004), ter onderscheiding van de zware, verplichtende gemeenschappen van het solide tijdperk.

ningsvormen van menselijke verbanden waarin relaties geforceerd zijn en het vertrouwen min of meer is afgedwongen. Het is een tweede reden om te spreken van protocriminele cultuur –gemeenschappelijkheid organiseert zich rond *Unsicherheit* en neemt vormen aan die antisociaal gedrag in de hand werkt.

Permanente verandering

We volgen Bauman op zijn analytische weg door de vloeibare moderniteit. Meer in het bijzonder gaat het hier om het soort van leven dat zich onder haar condities ontwikkelt. “‘Liquid life’ is a kind of life that tends to be lived in a liquid modern society”, dat wil zeggen een samenleving waarin de condities sneller veranderen dan de tijd die nodig is om te consolideren in gewoonten en routines (Bauman, 2003, p. 1). Hoge snelheden, snelle wisselingen van condities en vluchtige relaties leiden tot permanente onzekerheid. De enige zekerheid is de noodzaak om steeds weer opnieuw te beginnen. Geen behoud en continuïteit, maar vergeten, *deleten*, laten vallen en verplaatsen bepalen het vloeibaar leven (Bauman, 2003, p. 2).¹⁶ In een vloeibare samenleving bestaat geen *benchmark* voor conformiteit (en kwaliteit). We streven niet naar een normale toestand, die een eindstation vormt. Bauman geeft het voorbeeld van de *fitness*. We willen niet alleen gezond zijn, maar vooral ook fit. En fit is een subjectieve ervaring, die in feite geen criterium kent (2000, p. 77).¹⁷ Fit en veilig zijn de wensdromen van vloeibare identiteiten, die beide geen eindpunt kennen. Volgens Bauman is het archetype van de nieuwe beleving van individualiteit het *shoppen*. De *drive* achter het fanatieke koopgedrag (consumentisme) is niet de behoefte, maar het verlangen, op te vatten als wensrijke fantasie (2000, p. 73). Vrijheid valt in een vloeibare samenleving samen met de ‘freedom to shop’ (2000, p. 88). De *shopping malls* vormen een bijna perfecte vervulling van het verlangen naar vrijheid en veiligheid.¹⁸

16 De afvalindustrie heeft een koppositie in een liquid life's economy (p. 3): creatieve destructie.

17 Op dit punt valt een opmerkelijke vergelijking te maken met de overgang van criminaliteit naar veiligheid. Criminaliteit is objectief meetbaar, waar veiligheid vooral een subjectieve toestand zonder eindterm vormt (zie Boutellier 2005).

18 Zij bieden momenten van een gerealiseerde veiligheidsutopie, Boutellier, 2002.

Afgeschermd door private beveiligers wanen we ons absoluut vrij – onder de conditie dat we kunnen spenderen. De keuzevrijheid is overweldigend, maar de doorlooptijden zijn maar kort. Wat vandaag in is, is morgen ouderwets (met de kans dat het in gerestylde vorm overmorgen weer hip is). Natuurlijk zijn de problemen met een vloeibare levensstijl niet gelijk verdeeld. Zowel boven- als onderaan de maatschappelijke ladder treft men identiteitsproblemen. Bij veel mogelijkheden en middelen moet men kiezen, bij weinig heeft men moeite om vast te houden. En de meesten van ons zitten er tussenin: we weten niet wat we zijn en hebben moeite om dat wat we zijn ook te blijven. We hebben de neiging om zoveel mogelijk levens in dat ene te stoppen (zoals in een computerspel).

In zo'n omgeving veroorzaakt loyaliteit eerder schaamte dan trots ('al twintig jaar in het onderwijs?'). Dit is geen cultuur van leren en kennisaccumulatie, maar een van discontinuïteit, vergeten en weer opnieuw beginnen (2003, p. 62). Verandering, vernieuwing, innovatie zijn de slagwoorden van het vloeibare tijdperk. Maar dit keer niet in het teken van de vooruitgang, maar in dat van de loutere voortgang. Het vloeibare tijdperk kent geen doelen en trekt geen finishlijn; het kent slechts permanentie toe aan overgangssituaties (2003, p. 66). 'There is change, always change, new change', maar geen bestemming, geen eindpunt en geen anticipatie op een volbrachte missie. Vooruitgang roept nu de angst op voor verlies, het gevoel de trein te missen, achtergelaten te worden, overbodig te zijn. Deze angst om 'afval' te worden, kan alleen worden gekeerd door het zelf te produceren.

'Liquid life means constant self-scrutiny, self-critique and self-censure. Liquid life feeds on the self's dissatisfaction with itself' (2003, p. 10-11) – het vloeibare leven is als een perpetuum mobile. De stijd om uniek te zijn is de motor van de massaproductie en massaconsumptie, maar is een permanente bron van teleurgestelden die niet vinden wat ze zoeken (2003, p. 24-25). Tussen vrijheid en veiligheid wordt zelden een bevredigende balans gevonden. Het vloeibare leven kent weinig gezagsverhoudingen; het is een wereld van 'meer-gelijken'. *Celebrities* zijn de meest prominente personages van de *cast* van vloeibare karakters (2003, p. 49). Historisch schetst Bauman een ontwikkeling van martelaren naar helden en van helden naar beroemdheden – waarbij nauwelijks nog duidelijk is wat de verdiensten zijn.

Het tijdperk van de ironie is afgelost door het tijdperk van de *glamour*, waarbij aangetekend moet worden dat de toegang tot die wereld zeer ongelijk verdeeld is. Deze staat vooral open voor de rijken en de machtigen. Maar, zo zou ik willen toevoegen, zij is via de sport en televisie niet geheel gesloten voor de kanslozen. Daarvoor is niet zozeer financieel of cultureel kapitaal vereist, maar bepaalde vormen van talent of de zogenaamde idols-x-factor. Cultuur was altijd gekoppeld aan vooruitgang en verbetering ('cultiveren'). Maar de wereld veranderde en het management (de 'managerial revolution'): verschoof van normatieve regulering naar emotionele verleiding (2003, p. 57), 'preventing any hardening into habits or norms'. Culturele creativiteit raakte ondergeschikt aan de consumptieve markt – er moet marktwaarde zijn wil iets waardevol zijn. Bauman laat in zijn genadeloze beschrijvingen van de vloeibare moderniteit zien hoe sociale orde en burgerschap (gemeenschap en identiteit) langzaam zijn meegesleurd door een permanente stroom van verandering. Het is tegen deze achtergrond dat ik een derde kenmerk van een protocriminele cultuur wil introduceren: het hoge tempo van de ontwikkelingen en de kans om door de centrifugale krachten uit het systeem geslingerd te worden ('trash'). Het Griekse *proto* betekent oer of eerste, datgene wat voorafgaat aan iets wat standaard is of wordt.¹⁹ Het lijkt me gerechtvaardigd om de vloeibare toestand van onze samenleving te beschrijven als een cultuur die mensen ontvankelijk maakt voor normoverschrijdingen en/of voor de angst daarvoor. Criminaliteit vormt een wezenskenmerk van de hedendaagse samenleving, en dat geldt onverkort voor de obsessieve aandacht ervoor.²⁰

Tot besluit

Wanneer het over de ontwikkeling van de criminaliteit over de laatste veertig jaar gaat, wijst men vaak op de kwantitatieve toename. Toch is de kwalitatieve ontwikkeling minstens zo veelzeggend. Wie realiseert zich dat de eerste bankoverval in Nederland plaatsvond

¹⁹ Brinkgreve en De Swaan gebruikten het woordje bijvoorbeeld in de combinatie protoprofessionalisering: 'veranderingen in de alledaagse oriëntatiewijzen en levensgewoonten van leken' (Brinkgreve e.a., 1979, p.21), die ertoe bijdragen dat men ontvankelijk wordt voor – in dit geval – hulp van de professional.

²⁰ David Garland (1996) spreekt in dat verband van een 'high crime culture'.

in 1962?²¹ En wat te denken van het voetbalvandalisme, de wapenhandel, het uitgaansgeweld, de drugscriminaliteit, het witwassen, de weedplantages, islamitische terreurdaden, mensensmokkel, intimiderende overlast, verschillende vormen van fraudes (sociale zekerheid, belasting, Albert Heijn), zinloos geweld? Stuk voor stuk criminele daden die het domein van misdaad en straf een volstrekt ander aanzien gaven. Criminaliteit is van alle tijden, maar zij veranderde, en de bestrijding ervan veranderde navenant.

Het is opmerkelijk hoe weinig aandacht analytici van de 'veiligheidscultuur' hebben voor de kwalitatieve verandering van de criminaliteit. David Garland schreef in 2001 een magistraal boek over het veranderde *crime complex*, 'een kenmerkend cluster van attitudes, geloof en vooronderstellingen' rond criminaliteit en straf (p. 163). Maar hij deed dit vrijwel zonder referentie aan het gewijzigde criminaliteitsbeeld. Alsof veiligheidsbeleid zich voltrekt in een autopoiesisch universum van zichzelf creërende en elkaar versterkende controlesystemen. Ook de theoretici van de pluriformering van de politiefunctie beschrijven deze vaak zonder analyse van de ontwikkeling die deze motiveert of legitimeert.²²

De in dit opzicht gemankeerde analyses van het hedendaagse veiligheidsthema ademen naar mijn mening de geest van Michel Foucault, de invloedrijke Franse filosoof, die macht beschrijft als een proces dat zich min of meer autonoom voltrekt. Iedere aankomende criminoloog maakt kennis met zijn analyse van het Panopticon, de koepelgevangenis die Jeremy Bentham in 1791 ontwierp als het ideale systeem van toezicht en controle (Foucault, 1975). Vanuit de centrale inspectiepost in het midden konden de gevangenen in hun cellen via 'lichtdwang' en een ingenieus geluidssysteem via buizen in de gaten worden gehouden. Het Panopticon stond voor Foucault model voor een samenleving die haar burgers disciplineerde via onzichtbare controle over lijf en geest.

De delinquent als creatie van de macht; de crimineel als uitvinding van de criminoloog – die opvatting domineert de analyses van de 'culture of control'. Ook Bauman ontkomt niet geheel aan de ontmaskerende grondtoon van de cultuurkritiek. Zijn werk leest als een bombardement van grote woorden, scherpe observaties en

²¹ Volgens het televisieprogramma 'Andere tijden'.

²² Johnston & Shearing (2003) schreven bijvoorbeeld een voortreffelijk boek over 'het besturen van veiligheid', maar eveneens zonder één verwijzing naar de veranderde criminele werkelijkheid.

overweldigende diagnoses. Hij presenteert een hermetische analyse waarin nauwelijks oog bestaat voor consolidatie, voor de permanentie van maatschappelijke instituties, en voor de continuïteit van menselijke betrekkingen. Maar in zijn analyse maakt hij zich wel los van al te schematische tegenstellingen tussen macht en onmacht. De vloeibare moderniteit levert een cultuur op die in het teken staat van de snelheid, de uitbundigheid en het consumentisme. Zijn analyse van cultuur sluit naadloos aan op Ullrich Becks analyse van de riscomaatschappij (1986).

In een ontideologiseerde wereld zijn de problemen van een andere orde dan die van louter verdeling. Niet dat deze zijn verdwenen, maar zij zijn opgenomen in een grotere dynamiek van *Unsicherheit* en verantwoordelijkheid. Ik heb drie elementen aangedragen voor de stelling dat we leven in een protocriminele cultuur. In de eerste plaats de radicale individualisering, die ruimte geeft aan het 'onaangepaste' tweede leven om naar buiten te treden en zelfs een zekere status te verkrijgen. In de tweede plaats het verlangen naar zekerheid, dat de weg opent naar gemankeerde gemeenschapsvormen die in zichzelf een bedreiging kunnen vormen van de sociale orde (fundamentalisme, *gated communities*). En ten derde het hoge tempo van culturele verandering dat het gevaar van uitsluiting met zich meebrengt.

Normoverschrijding ligt in het verlengde van een vitalistische levensstijl, die kenmerkend is voor een vloeibare samenleving. Deze betekenis bepaalt de zelfopvatting van burgers. Zij zijn potentieel slachtoffer of potentieel dader (protocrimineel) of afwisselend allebei. Criminaliteit wordt daarbij steeds meer gezien als een al dan niet bewuste keuze die onder controle gehouden moet worden. Het is binnen dit kader dat de vraag naar de reikwijdte van de diagnose opkomt. Deze leidt tot de onontkoombare vraag of er een veiligheidsbeleid mogelijk is dat bij kan dragen aan de terugdringing van de uitwassen van de vloeibare samenleving, zonder ten prooi te vallen aan een of andere vorm van fundamentalisme – fundamentalisme van de staat of van gemeenschappen.

De centrale tegenstelling is volgens Bauman niet langer die tussen conformiteit en deviantie, maar die tussen louter bescherming zoeken of verantwoordelijkheid nemen. In een protocriminele cultuur bestaat de verleiding om te kiezen tussen enerzijds vitalistisch gedrag en anderzijds het zoeken van bescherming. Politiek beleid komt dan in het teken van de veiligheid te staan. Maar de

sociale opgave van een vloeibare samenleving is complexer dan dat. Bauman (2003, p. 213) houdt een pleidooi voor 'the promotion of autonomy and freedom, individual self awareness, understanding and responsibility', tegen de achtergrond van de verdediging van de publieke sfeer (2000, p. 39).

'In skating over thin ice our safety is in speed', citeert Bauman de literator Ralph Waldo Emerson (1803-1882). Het komt er daarbij op aan het hoofd koel te houden en op de been te blijven. In het veiligheidsbeleid moet rekening worden gehouden met andere belangen dan loutere bescherming. Het gaat om meer dan veiligheid: rechtvaardigheid, sociale samenhang, vertrouwen. De echte uitdaging van een vloeibare samenleving schuilt in het laveren tussen deze verschillende doelstellingen. Een geloofwaardig antwoord op de veiligheidsproblematiek bestaat uit een zekere 'solidisering' van een vloeibare samenleving. Daarvoor moeten negatieve vitalistische impulsen onder controle worden gebracht, maar bij voorkeur op zo'n manier dat dit uiteindelijk bijdraagt aan een vitale, vloeibare samenleving

Literatuur

Bauman, Z. <i>Liquid modernity</i> Cambridge, Polity Press, 2000	Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2002
Bauman, Z. <i>Liquid life</i> Cambridge, Polity Press, 2003	Boutellier, H. <i>Meer dan veilig; over bestuur, bescherming en burgerschap</i> Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2005 (oratie)
Beck, U. <i>Risikogesellschaft; auf dem Weg in eine andere Moderne</i> Frankfurt am Main, Suhrkamp (Risk society; towards a new modernity, London, Sage Publications, 1986)	Boutellier, H., S. Nieborg <i>Veiligheid gegarandeerd</i> In: Boutellier, H., P. Ippel e.a., 'Veiligheid gegarandeerd' en 'Privacy gered'; twee voorstelbare toekomstbeelden in Nederland anno 2030, Utrecht, Verwey-Jonker Instituut, 2005
Boutellier, H. <i>De veiligheidsutopie; hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf</i>	

- Brinkgreve, C., J.H. Onland e.a.**
De opkomst van het psychotherapeutisch bedrijf; sociologie van de psychotherapie, deel I
 Utrecht, Het Spectrum, 1979
- Brown, T.**
Subcultures, pop music and politics; skinheads and the 'Nazi Rock' in England and Germany
 Journal of social history, 38e jrg., nr. 3, 2004
- Cohen, A.**
Delinquent boys; the culture of the gang
 New York, Free Press, 1955
- Cloward, R., L. Ohlin**
Delinquency and opportunity; a theory of delinquent gangs
 New York, Free Press, 1960
- Dalrymple, Th.**
Life at the bottom; the worldview that makes the underclass
 Chicago, Ivan R. Dee, 2001
 [vertaald als *Leven aan de onderkant*, Utrecht, Spectrum, 2004]
- Dalrymple, Th.**
Our culture, what's left of it; the mandarins and the masses
 Chicago, Ivan R. Dee, 2005 [vertaald als *Beschaving of wat ervan over is*, Amsterdam, Nieuw Amsterdam, 2005]
- Duyvendak, J.W., M. Hurenkamp**
Kiezen voor de kudde
 Amsterdam, Van Gennep, 2004
- Egger, S.**
The killers among us; examination of serial murder and its investigation
 New Jersey, Prentice Hall, 2001
- Ferrell, J., C.S. Sanders**
Cultural criminology
 Boston, Northeastern University Press, 1995
- Foucault, M.**
Surveiller et punir; la naissance de la prison
 Paris, Editions Gallimar, 1975
- Garland, D.**
The limits of sovereign state; strategies of crime control in contemporary societies
 The British journal of criminology, 36e jrg., nr. 4, 1996, p. 445-471
- Garland, D.**
Culture of control; crime and social order in contemporary society
 Oxford, Oxford University Press, 2001
- Gemert, F. van**
Gangsta rap; de controverse voorbij
 Justitiële verkenningen, 31e jrg, nr. 4, 2005, p. 68-82
- Hawkins, J.D.**
Preventing crime and violence through communities that care
 European journal on criminal policy and research, 7e jrg., nr. 4, 1999, p. 443-458
- Hayward, K.**
City limits; crime, consumer culture and the urban experience
 London, Glasshouse Press, 2004

Hirschi, T.

Causes of delinquency

Berkeley, University of California Press, 1969

Johnston L., C. Shearing

Governing security; explorations in policing and justice

London, Routledge, 2003

Katz, J.

The seductions of crime; moral and sensual attractions in doing evil

New York, Basis Books, 1988

Munters, R. (red.)

Zygmunt Bauman; leven met veranderlijkheid, verscheidenheid en onzekerheid

Amsterdam, Boom, 1998

Presdee, M.

Cultural criminology and the carnival of crime

London, Routledge, 2000

Shaw C.R., H.D. McCay

Social factors in juvenile delinquency

Washington DC, Government Printing Office, 1932

Shaw C.R., H.D. McCay

Juvenile delinquency and urban areas

Chicago, University of Chicago Press, 1942

Verbrugge, A.

Tijd van onbehagen; filosofische essays over een cultuur op drift

Amsterdam, SUN, 2004